

УДК 316.4.063 : 303.4.025

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2021.91.5>

О. С. МУРАДЯН

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри політичної соціології,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Д. Д. ЯШКІНА

аспірант кафедри політичної соціології,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

К. Ю. СЕМІРНЕНКО

студент магістратури,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ТЕМАТИЧНИЙ ОГЛЯД¹

Стаття присвячена огляду сучасних соціологічних досліджень на території України, що так чи інакше вивчають соціальні зміни під впливом пандемії COVID-19. Актуальність такого типу аналізу автори вбачають у накопиченні великого масиву соціологічної інформації у відкритому доступі, але у відсутності аналізу того, що і коли досліджують. Такий огляд, на думку авторів, надає можливості для виявлення браку соціологічної інформації, аналізу можливостей вітчизняної соціології своєчасно реагувати на експонентні соціальні зміни, виявлення даних, що допоможуть у моделюванні ефективності управління соціально-епідемічними процесами. Метою огляду є характеристика соціологічних досліджень в Україні. Задля досягнення мети авторами було відібрано 164 дослідження, представлені переважно у вигляді результатів соціологічних опитувань. Виявлена сукупність аналізувалася в аспекті часу проведення та публікації результатів, що дозволяє аналізувати пікові точки «зацікавленості» дослідників і зіставляти їх із різними подіями, у тому числі з динамікою кількості захворювань у різні періоди часу. Усю сукупність авторами було розділено на 6 кварталів. Іншим критерієм аналізу були тематичні напрями досліджень. Було виокремлено 4 узагальнені напрями: сприйняття загрози коронавірусу, дискурс довкола епідемії, оцінку ефективності дій влади та медичних установ, ставлення до вакцинації. Було враховано кількість праць із різних тематик у кожному кварталі. Виявлено, що пікова активність українських дослідників із зазначеної тематики припадає на перший квартал, виокремлений авторами, тобто на початок пандемії

¹ Стаття опублікована в рамках НДР № 0121U109814 «Соціолого-математичне моделювання ефективності управління соціально- епідемічними процесами для забезпечення національної безпеки України».

й активний перебіг подій, із нею пов'язаними, надалі дослідження поступово кількісно зменшуються. За тематичними напрямками найпопулярнішим є вивчення соціального самопочуття, а у останніх кварталах зростає популярність досліджень ставлення до вакцинації. Також авторами визначено обмеження та перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: пандемія, соціологічні дослідження, соціальні зміни, соціальне самопочуття, ставлення до вакцинації.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 стала явищем, наслідки якого відбиваються на кожній сфері людського буття. Це явище розглядають дослідники як у рамках окремих галузей знань, так і в міждисциплінарному розрізі. COVID-19 став викликом і для соціологічної науки: зросла актуальність теорій соціальних змін, теорії суспільства ризику У. Бека, плинної сучасності З. Баумана та ін. Постає питання щодо оптимального регулювання державних соціальних та економічних політик у процесі розвитку епідемічних подій. Таким чином, стрімко зростає потреба у дослідженні соціальних наслідків пандемії для суспільств різних частин світу.

Світова соціологія оперативно розпочала збір таких даних ще на початку пандемії. Світове дослідження цінностей запустило міжнародне панельне дослідження зміни цінностей під час пандемії у 24 країнах [1]; Європейське дослідження включило блок із дослідження соціальних наслідків пандемії у свою десяту хвилю дослідження [2]; Світова асоціація суспільної думки створила каталог досліджень, присвячених COVID-19 [3] (але слід зазначити, що дата останнього оновлення цього каталогу – 17 грудня 2020 р.) тощо. Чим більше розповсюджувалася хвороба, тим більше публікацій з'являлося як в академічному соціологічному середовищі, так і у сфері «публічної соціології» (за М. Буровим).

Вітчизняна соціологічна спільнота також «не відставала» від актуальних подій та уважно відстежувала «пандемічні події» та їхні наслідки, у тому числі й у соціальних мережах, ЗМІ та інших «публічних просторах» новітнього «оцифрованого світу». Така велика кількість соціологічної інформації – хороший показник оперативної реакції вітчизняної соціології на соціальні зміни та світові події, проте виникає необхідність в аналітиці характеру того, що саме досліджують у цьому розрізі соціологи, та виявленні того, що залишається поза їхньою увагою. Важливою видається фіксація інтенсивності проведення та публікації досліджень і виявлення їх напрямів як у загальному контексті, так і залежно від періоду часу проведення досліджень.

Розуміння наявного стану речей у вітчизняному дослідницькому полі, з одного боку, зможе продемонструвати можливість емпіричної соціології «тримати руку на пульсі» експонентних соціальних змін і надати змогу побачити тематичний брак соціологічної інформації щодо актуальних процесів і фактів у площині боротьби із пандемією. З іншого боку, це продемонструє наявність чи відсутність даних, за

допомогою яких держава зможе вдало регулювати свою політику щодо карантинних обмежень, а дослідники матимуть змогу моделювати стратегії ефективного такого регулювання.

Метою статті є характеристика соціологічних досліджень, проведених на території України за час поширення коронавірусної інфекції.

Виклад основного матеріалу. Авторами відібрано 164 дослідження, опубліковані у період із 01 березня 2020 р. по 01 вересня 2021 р. (тобто з початку пандемії) українськими соціологічними та маркетинговими компаніями, а саме: Соціологічною групою «Рейтинг», Київський міжнародним інститутом соціології, Центром Разумкова, КУ «Інститут міста», InfoSapiens, FactumGroup, Дослідницькою компанією «Градус», Ipsos Україна, SOCIS, Research&BrandingGroup, Харківським інститутом соціологічних досліджень, NewImageMarketingGroup, ACTIVE GROUP.

Дані, розглянуті авторами, знаходяться у вільному доступі на інтернет-ресурсах компаній-виконавців і їхніх партнерів і становлять переважно статистичні звіти соціологічних опитувань.

Інтенсивність проведення досліджень.

Аналіз інтенсивності проведення досліджень із зазначеної тематики може продемонструвати декілька характеристик: наявність постійних моніторингових досліджень чи наявність великого скупчення досліджень тоді, коли коронавірус стає головною новиною для українського суспільства, та їх зникнення, коли зацікавленість спільноти до цього спадає.

Задля виявлення інтенсивності проведення досліджень, що стосуються коронавірусу та соціальних процесів, із ним пов'язаних, автори розділили період від введення перших превентивних заходів для боротьби з поширенням коронавірусної інфекції до 31 серпня 2021 р. на 6 кварталів:

1. Весна, 2020 р.;
2. Літо, 2020 р.;
3. Осінь, 2020 р.;
4. Зима, 2020–2021 р.;
5. Весна, 2021 р.;
6. Літо, 2021 р.

Відповідно до часового розподілу (див. діаграму 1), ми бачимо, що найбільша кількість досліджень була проведена у першому кварталі (весна, 2020). Це пояснюється насиченістю перебігу подій у контексті розповсюдження коронавірусу:

- за два тижні після першого виявленого випадку зараження коронавірусом в Україні Уряд оголосив карантин;
- усі контрольні пункти в'їзду та виїзду були закриті;
- кінець березня – подовження карантину, посилення обмежень;
- стрімкий ріст захворювань у різних регіонах України;
- кінець травня – введення адаптивного карантину;

– кінець травня – відкриття міжнародних кордонів.

З іншого боку, це також пояснюється безпрецедентністю зазначених подій: нестабільне українське суспільство, суспільство без довіри [4], опиняється у ситуації безвиході, коли вимушене довіряти державі.

Вже під кінець першого кварталу зникають щотижневі «дайджести», моніторинги суспільних думок, а питання щодо коронавірусу починають йти поряд із політичним порядком денним.

Вже у другому кварталі кількість досліджень стрімко зменшується, наступні три квартали (включно з весною 2021 р.) частота досліджень тримається приблизно на одному рівні (від 11,6% до 14,6%). Такий спад можна пояснити декількома причинами: сезонною (настали літні канікули та з порядку денного зникла проблема дистанційної освіти, суміщення роботи та навчання дітей вдома 24/7), адаптивною (перший «шок» від різкої зміни, яку терміново необхідно досліджувати, зник, і дослідники почали більш розмірено приділяти увагу «ковідному» питанню; сама державна політика також стабілізувала свої реакції на спалахи хвороби та розробила «план» дій).

Наступний стрибок у розподілі кількості досліджень можна побачити у межах графічного інтервалу «Весна, 2021 – Літо, 2021». Кількість досліджень майже зійшла нанівець, місце «пандемії» у дослідницькому полі заповнив політичний напрям.

Така «спадаюча» діаграма свідчить про «нормалізацію» пандемії як тематики досліджень і як частини людського буття у сучасному світі.

Виявлення напрямів досліджень.

Як уже зазначалося раніше, на окрему увагу заслуговує аналіз того, що саме вивчали вітчизняні соціологи у контексті пандемії: на що власне звертали увагу та до чого привертати увагу суспільства. У контексті розгляду процесів, пов'язаних із коронавірусом, автори емпірично виділили чотири основні напрями вітчизняних досліджень, а саме:

- сприйняття загрози коронавірусу;
- дискурс довкола епідемії;
- оцінку ефективності дій влади та медичних установ;
- ставлення до вакцинації.

Таблиця 1

Напрями вітчизняних досліджень у контексті розгляду процесів, пов'язаних із коронавірусом

№	Напрями досліджень	Змістова складова частина
1.	Сприйняття загрози коронавірусу	Соціальна мобільність і взаємодія різних соціальних груп у карантинний період, соціально-демографічні та стратифікаційні фактори сприйняття антипандемічних заходів; соціальні ефекти почуття безвиході: соціальний страх зараження, страх ізоляції, комунікативного розриву, страх втрати контактів (нав'язаної самотності, вимушеного індивідуалізму), страх втрати джерел для існування (соціально-економічний страх); розуміння природи походження коронавірусу.
2.	Дискурс довкола епідемії	Використання різних джерел інформації для конструювання обізнаності про коронавірус; роль інформаційних агентів (ЗМІ, лідерів думок) у формуванні ставлення до вакцинації, потенціал використання лідерів думок для створення необхідних передумов вакцинації; інформаційний потенціал ковід-дисидентських спільнот.
3.	Оцінка ефективності дій влади та медичних установ.	Ставлення до карантину та до інших заходів боротьби з пандемією (маскового режиму, соціальної дистанції), його зв'язок зі ставленням до майбутньої вакцинації; ставлення до медицини загалом, до національної медичної галузі, до структур управління медичною галуззю, фактори такого ставлення, оцінка ефективності дій влади у боротьбі з коронавірусом; ставлення до впровадження медичних реформ, оцінка їхньої ефективності; вплив сприйняття пандемії на ставлення до соціально-економічного та соціально-політичного устрою, на оцінки ефективності соціальних систем, на протестні настрої й екстремістські орієнтації.
4.	Ставлення до вакцинації	Соціальні бар'єри вакцинації: ставлення до вакцинації, стереотипи, (дез)інформаційні міфи про вакцинацію; різниця у ставленні до вакцинації соціальних груп залежно від мобільності, кількості контактів у карантинний період, економічна складова частини готовності до вакцинації, очікування та побоювання щодо вакцинації.

У табл. 1 наведені тематичні константи, що слугували індикаторами належності до тематичних напрямів у межах нашого дослідження. Слід зазначити, що більшість робіт не були обмежені одним напрямом, а містили декілька або усі з них.

Більшість досліджень містять питання/блоки питань, які безпосередньо стосуються сприйняття загрози коронавірусу, що демонструє стурбованість соціологічної спільноти психоемоційним станом індивідів і суспільства загалом. Однією із перших комплексних праць, яка становила більше, ніж статистичний звіт опитувань, було дослідження стану психологічного дистресу в Україні, одним із висновків якого було «суттєве погіршення психологічного самопочуття якщо не всього населення України, то принаймні окремих його груп» [5, с. 90]. Отже, пильна увага дослідників до соціального самопочуття українців зрозуміла, оскільки, на відміну від інших тематичних напрямів, стосується безпосередньо індивідів, їхньої реакції на стресові пандемічні події та може відображати саме соціальну зміну, яка відбувається на тлі пандемії коронавірусу.

Найменша ж кількість досліджень стосується питання ставлення до вакцинації. Це зумовлено тим, що на порядку денному гостро питання вакцинації стає тільки з напливом нової хвилі коронавірусної інфекції, тобто наприкінці вересня 2021 р. На діаграмі 2 продемонстрований розподіл досліджень за виділеними тематичними напрямками.

Проте розглянута сукупність у межах розподілу за тематичними напрямками не становить 164, адже частина досліджень стосувалася не пандемії зокрема, а сфер суспільного буття, яких пандемія торкнулася (тож вони не увійшли до виділених нами напрямів). Загалом такі теми можна також поділити на чотири типи:

1. Політика: політичні уподобання в умовах коронавірусу, система оподаткування.

2. Робота та навчання: бізнес, працевлаштування, виклики дистанційного навчання/роботи.

3. Дозвілля: відпочинок, догляд, святкування, сексуальне життя.

4. Інновації та виклики: доставка їжі, можливості авіасполучення, перехід до онлайн-формату.

Дослідження, що стосувалися роботи, навчання та дозвілля, представлено порівняно з даними докарантинного періоду, а дані, що стосуються політики й інновацій, не порівнюються з минулим, а розглядаються у контексті актуальних подій.

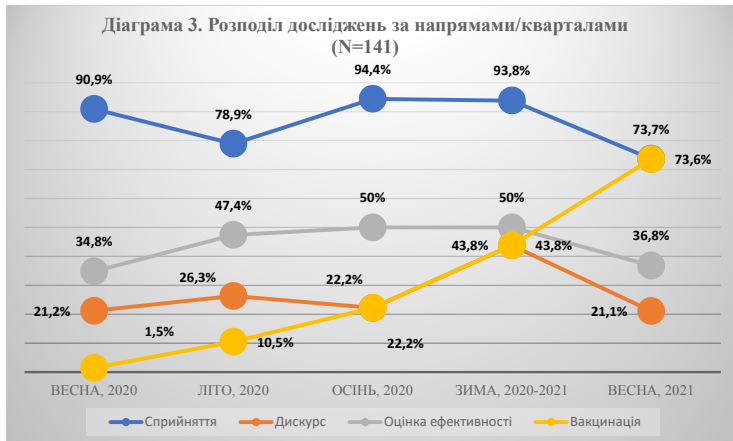
Динаміка кількості досліджень за тематичними напрямками.

У двомірний розподіл досліджень за напрямками/кварталами ми не враховували останній (6-й) квартал, адже кількість проведених досліджень у цей період є замалою для такого розподілу. Варто зазначити, що усі напрями досліджень, окрім ставлення до вакцинації, мають низхідний напрям станом на весну 2021 р. Водночас кількість праць, які містять питання/блоки питань щодо ставлення та готовності до вакцинації, збільшується. Стрімке зростання досліджень у третьому кварталі (зима, 2020–2021) пов'язане, на нашу думку, із затвердженням у грудні плану імунізації населення від COVID-19. Згодом попит на такі дослідження супроводжувався самою кампанією вакцинації.

Діаграма 3 демонструє нам такий розподіл, де майже незмінно актуальними залишаються сприйняття загрози коронавірусу, пікові значення кількості досліджень цієї тематики збігаються із динамікою кількості захворювань на добу в Україні: найбільша кількість захворювань фіксувалася у листопаді-грудні 2020 р. [6].

Оцінка ефективності діяльності медичної сфери цікавила дослідників практично однаково упродовж всього періоду пандемії: на діаграмі ми можемо побачити, що увага оцінці ефективності медичної сфери зростала зі зростанням рівня захворюваності та, логічно, спадала, коли пік захворюваності спадав. Це, на думку авторів, більше пов'язано не із самим рівнем захворюваності, а із завантаженістю госпіталів і лікарень: зацікавленість у ставленні до медичної сфери менша тоді, коли у новинах немає заяв про нестачу ліжок, апаратів ШВЛ та ін.

Динаміка досліджень дискурсу навколо коронавірусної хвороби свідчить також про те, що дискурс оцінювався активніше під час піку захворюваності, тобто взимку 2020 р. Вивчення ролі інформаційних агентів (ЗМІ, лідерів думок) у формуванні ставлення до вакцинації, потенціал використання лідерів думок для створення необхідних передумов вакцинації; інформаційний потенціал ковід-дисидентських спільнот – це можливість отримати інформацію, яка би допомогла впровадженню успішної інформаційної кампанії щодо вакцинації. Тому не дивним є те, що зростання кількості досліджень дискурсу збігається зі зростанням кількості досліджень ставлення до вакцинації, проте вже у наступному кварталі кількість досліджень дискурсу різко йде на спад.

Висновки і пропозиції. Підсумуємо, що пік активності дослідників прийшовся на перший квартал активного розповсюдження коронавірусної інфекції на території України, після цього інтерес до соціальних досліджень із приводу пандемії почав стабілізуватися та нормалізуватися, стаючи в один ряд із іншими в порядку денному соціальних досліджень України. За напрямками питань, що розглядалися, українські доробки представлені досить широко, але найбільша увага привертається соціальному самопочуттю українців під час пандемії та відповідних карантинних обмежень; високий рівень цієї уваги зберігається упродовж усього досліджуваного періоду та зростає у періоди пікової захворюваності. Наприкінці літа 2021 зростає зацікавленість ставленням населення України до вакцинації, пов'язана із прогнозами наближення нової хвилі захворюваності, а отже, й відповідними реакціями уряду на загрозу.

Проведене дослідження має низку обмежень, які необхідно врахувати під час аналізу й інтерпретації результатів. По-перше, до уваги бралися виключно дослідження зазначених центрів і їхні аналітичні звіти, що перебувають у відкритому публічному доступі, тобто не розглядалися статті з авторськими дослідженнями у соціологічних журналах, монографіях, не аналізувалася зацікавленість саме академічної спільноти. Зазначені тематичні блоки/напрями були представлені в дуже узагальненому вигляді, аби точніше виявити нестачу якоїсь соціологічної інформації, необхідно більш детально розглянути кожен напрям і дослідження у його рамках. Проведений аналіз мав кількісний характер, для більш глибокого розуміння характеру соціологічних досліджень, пов'язаних із пандемією, необхідний також якісний аналіз. Таким чином, перспективами подальших розвідок у цьому розрізі стає якісний розгляд досліджень у рамках зазначених тематичних напрямів.

Список використаної літератури

1. WorldValuesSurvey. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=437> (дата звернення 16.09.2021)
2. European Social Survey. URL: <https://www.europeansocialsurvey.org/> (дата звернення 10.06.2021)
3. World Association for Public Opinion Research. URL: <https://wapor.org/resources/covid-19-public-opinion-research/> (дата звернення 10.08.2021)
4. Общество без доверия / под ред. Е. Головази, Н. Костенко, С. Макеева. Киев : Институсоциологии НАН Украины, 2014. 338 с.
5. Дембіцький С.С., Злобіна О.Г., Сидоров М.В.-С., Мамонова Г.А. Стан психологічного дистресу серед різних соціальних груп в Україні під час пандемії COVID-19. *Український соціум*. 2020. № 2 (73). С. 74–92.
6. Рік із COVID-19 в Україні: як змінювалася кількість інфікованих та померлих. *Слово і діло*. 2021. 3 березня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/03/infografika/suspilstvo/trik-covid-19-ukrayini-yak-zminyuvalasya-kilkist-infikovanykh-ta-pomerlykh>(дата звернення 10.09.2021)

Muradyan O. S., Yashkina D. D., Semirnenko K. J. Sociological research of the COVID-19 pandemic: a thematic review

The present paper is devoted to a review of modern sociological research on the territory of Ukraine, which in one way or another is devoted to the study of social changes under the influence of the COVID-19 pandemic. The authors see the relevance of this type of analysis in the accumulation of a large array of sociological information in the public domain, but in the absence of analysis of what and when to study more or less. Such a review, according to the authors, provides opportunities to identify the lack of sociological information, analysis of the possibilities of domestic sociology to respond in a timely manner to exponential social changes, identifying data that will help modeling the effectiveness of management of socio-epidemic processes. The purpose of the review is to characterize the existing sociological research in Ukraine. To achieve this goal, the authors selected 164 studies, which were presented mainly in the form of statistical reports of opinion polls. The identified population was analyzed in terms of time of publication of results, which allows to analyze the peak points of “interest” of researchers and compare them with different events, including the dynamics of the number of diseases in different periods of time. The whole set of studies by the authors was divided into 6 quarters. Another criterion of analysis was the thematic areas of research, so the authors identified 4 generalized areas of research: perception of the threat of coronavirus, the discourse around the epidemic, assessing the effectiveness of government and medical institutions, attitudes to vaccinations. Accordingly, the number of studies on various topics in each quarter was analyzed. The analysis revealed that the peak activity of Ukrainian researchers on this topic falls on the first quarter, identified by the authors, i.e. at the beginning of the pandemic and the active course of events associated with it, and then the study is gradually reduced in quantity. By thematic areas, the most popular is the study of social well-being, and in recent quarters, the popularity of research on attitudes to vaccination is growing. The authors also noted the limitations and prospects for further research.

Key words: pandemic, sociological researches, social changes, social state of health, attitude to vaccination.